

međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Poreču od 13. do 15. listopada 2011., izložba *Perom i šakama* te projekt digitalizacije zapisnika sjednica Pokrajinskog sabora.

Mihovil Dabo

Darko Dukovski, *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918. – 1947.)*, Zagreb: Leykam international, 2010., 180 str.

U izdanju nakladničke kuće *Leykam international* izišla je 2010. godine još jedna knjiga u sklopu biblioteke „Hrvatska povijest“ čiji je urednik Neven Budak. Kao 3. svezak Hrvatske povijesti u 20. stoljeću, knjiga Darka Dukovskog *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918. – 1947.)* ujedno je i prva izdana knjiga iz toga dijela biblioteke. Knjiga, čiji su recenzenti Damir Agičić i Tvrtko Jakovina, izdana je u dvije inačice, tvrdim i mekanim uvezom formata 24x17 cm. Inače, Dukovski je vrsni poznavatelj toga razdoblja istarske povijesti, poznat po svojim prijašnjim knjigama *Fašizam u Istri 1918-1943*, *Svi svjetovi istarski ili još - ne - povijest Istre prve polovice XX. stoljeća*, *Rat i mir istarski. Model povijesne prijelomnice 1943. - 1955.* i drugima.

Knjiga je, nakon uvoda (9-13) u kojemu je opisano stanje u Istri i Rijeci u kakvome je dočekana prijelomna 1918. godina, podijeljena u tri velike cjeline, odnosno tri glavna razdoblja: razdoblje talijanske uprave (1918. – 1943.), razdoblje njemačke okupacije i narodnooslobodilačke borbe (1943. – 1945.) te prijelazno razdoblje do sjedinjenja Istre i Rijeke s Jugoslavijom (1945. – 1947.). Nakon uvoda i svake cjeline autor nam donosi relevantnu bibliografiju za spomenuta razdoblja, tematski klasificiranu. Svaka cjelina podijeljena je u nekoliko poglavlja, koja ćemo istaknuti, i dodatna potpoglavlja, koja neće biti posebno istaknuta u ovome prikazu. Tekst je knjige obogaćen mnogobrojnim fotografijama, a na kraju i sa sedam povijesnih zemljovida (162-168). Sadrži, također, imensko (170-172) i mjesno kazalo (173-176).

Prvu cjelinu otvara poglavlje “Talijanska okupacija Istre (1918. – 1920.) i administrativno-upravne preobrazbe” (16-20), u kojem autor opisuje stanje neposredno prije dolaska talijanskih snaga u Istru nakon Prvoga svjetskog rata, sam dolazak i promjene koje su uslijedile nakon njega, do Rapalskoga ugovora od 12. studenoga 1920., kada Istra i obližnji otoci bivaju priklju-

čeni Kraljevini Italiji. Slijedi poglavlje “Političko-stranački diskursi: doba višestranačja 1919. – 1926.” (21-38), gdje Dukovski predstavlja glavne političke stranke u tome razdoblju: ovdje glavno mjesto zauzima rastući akter u ranome istarskom međuraću, fašistički pokret (kasnije stranka). Dio se talijanskih stranaka pred parlamentarne izbore 1921. udružio u Istarski nacionalni blok te je taj čin najveću prednost donio upravo fašistima. Rast fašista se nastavio, kako u Italiji, tako i u Istri, od 1921. do 1922., da bi 28. listopada 1922. godine imao svoj vrhunac u fašističkom zauzimanju vlasti tzv. Maršem na Rim, koji je imao svoju lokalnu inačicu u zauzimanju strateški važnih objekata u svim većim istarskim gradovima. Izbori koji su uslijedili, oni iz 1924., bili su, u neku ruku, plebiscit za fašizam te oni označuju kraj parlamentarizma u Italiji. Rijeka je u tome razdoblju prolazila kroz burne dane okupacije od strane trupa pod vodstvom pjesnika-vojnika Gabrielea D’Annunzija, političke nesigurnosti u sklopu neovisne države nakon Rapalskoga ugovora te na kraju pripojenja Italiji uslijed potpisivanja Rimskih ugovora iz 1924. godine. Poglavlje “Fašistička diktatura: izgradnja korporativnog sustava (1926. – 1943.)” (38-44) govori o razdoblju u kojem je provedena masovna *fašizacija* društva kroz prilagodbu i izgradnju takvoga društveno-gospodarskoga, političkoga i kulturnoga sustava koji možemo nazvati *korporativnom državom*. Tome se razdoblju nadovezala izrazito agresivna vanjska politika fašističke Italije, koja je uključivala osvajački rat u Etiopiji i intervenciju na strani frankista u Španjolskome građanskom ratu, oba izrazito nepopularna poteza u Istri i Rijeci. Razdoblje kada je Italija sudjelovala u Drugome svjetskom ratu, naposljetku, označeno je kaosom i dezorijentacijom unutar istarskoga fašizma, stanjem koje je kasnije kulminiralo padom tog režima. U poglavlju “Fašizam-antifašizam” (45-51) Dukovski navodi metode kojima se provodila agresivna politika talijaniziranja i represije nad netalijanskim stanovništvom u Istri i Rijeci te opisuje reakciju na takvu politiku, koja se mogla manifestirati u pojedinačnom i kolektivnom otporu, kao i u otporu u sklopu tajnih antifašističkih i socijalističkih organizacija. Ovdje autor spominje Labinsku republiku, Proštinsku bunu (obje 1921.) i djelovanje organizacije TIGR/Borba. Slijedi poglavlje “Gospodarsko-socijalna sastavnica istarskog međuraća” (51-59). Autor u njemu ističe tadašnje gospodarsko propadanje Istre i Rijeke, kao i slab demografski rast u tome razdoblju, izravnu posljedicu velike stope iseljavanja i visokoga mortaliteta zbog čestih smrtnih oboljenja novorođenčadi. Dukovski se

osvrnuo i na “svijet istarskoga podzemlja”, odnosno rast kriminala koji se tada iskazivao kroz djelovanje razbojničkih družina.

Druga cjelina pokriva možda i najtragičnije razdoblje istarske povijesti, ono u kojem su poluotok i Rijeka bili dijelom Operacijske zone Jadransko primorje (*Operationszone Adriatisches Küstenland – OZAK*), pod direktnom upravom vojnih snaga Hitlerove nacističke Njemačke. Autor nam u uvodnome dijelu pojašnjava kakav je bio državno-pravni status te zone te nam nabraja najvažnije ličnosti koje su imale zadatak upravljati tim područjem. Prvo poglavlje, “Model antifašističkog pokreta otpora i unutarnja diferencijacija antifašističkih snaga” (66–84), vraća nas u razdoblje koje je prethodilo njemačkoj okupaciji i predstavlja početak antifašističkoga pokreta otpora u Istri od 1941. godine. U razdoblju do kapitulacije Italije 1943., međutim, nije bilo značajnijeg djelovanja toga pokreta. Autor nastavlja pojašnjavanjem uloge narodnjaka i hrvatskoga narodnog svećenstva u pokretu otpora obazirući se pritom na značajne probleme odnosa tih kategorija s komunistima, nositeljima otpora. Također, Dukovski posebnu pažnju daje i odnosima hrvatskih i talijanskih komunista u tome razdoblju. Rujanski dani 1943. prekretnica su u istarskoj povijesti, kada dolazi do sveopćega narodnog antifašističkog ustanka i oslobođenja velikoga dijela teritorija (ali ne i Pule i Rijeke). Upravo se tada donose “Pazinske odluke”, kada je proglašeno priključenje Istre Hrvatskoj. Autor je prikazao i reakcije Talijana na te odluke. U poglavlju “Model *narodne* vlasti” (84–95), osim što objašnjava proces koji je doveo do uspostavljanja Oblasnoga narodnooslobodilačkog odbora (NOO), paralelne partizanske vlasti nad oslobođenim područjima Istre, Dukovski govori i o socijalnoj politici, zdravstvenoj skrbi, prosvjetnome i kulturnom djelovanju na tim područjima.

Posebnu pozornost Dukovski pridaje vojnoj važnosti Istre i Rijeke od 1943. do 1945. godine (95–122). Nakon opisa razvoja Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske (partizana) u Istri i okolici Rijeke i isticanja problema s kojima se ona susretala, autor nam u osnovnim crtama pojašnjava kakav je bio položaj Istre i Rijeke u vojnim i političkim planovima Saveznika te odnos izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije u Londonu, Hrvatske seljačke stranke i vodstva Nezavisne Države Hrvatske prema tim područjima. Slijedi detaljan prikaz vojnog oslobođenja Rijeke i Istre 1945. godine, odnosno proboja tzv. „linije Ingrid“ kraj Rijeke i užurbanoga partizanskog napredovanja prema Trstu, koji su, kako je plan i nalagao, zauzeli prije Saveznika

koji su u smjeru sjevera tada napredovali "talijanskom čizmom". Također, ovdje su opisane i akcije oslobađanja istarskoga poluotoka, koje su okončane predajom njemačkih postrojbi na Muzilu (Pula) 5. svibnja 1945. Za kraj druge cjeline Dukovski je obradio neizostavno pitanje ratnih zločina u Drugome svjetskom ratu naglašavajući da ih je bilo s obje strane, ali da su oni partizanski bili isključivo rezultat djelovanja pojedinaca, eksplozije mržnje ili pak zbog osvete. S druge strane, nacističke su snage znale bezrazložno ubijati nevine stanovnike Istre. Autor dodaje da problem svih žrtava u Istri ostaje za daljnja istraživanja.

Treća cjelina započinje poglavljem "Borba za Istru u Istri" (126-135), gdje je autor iznio kronologiju diplomatske borbe između novostvorene socijalističke Jugoslavije i Italije oko Istre i Trsta. Dok su Rijeku Saveznici prešutno dali Jugoslaviji, Istra je s Trstom podijeljena u dvije zone: A (Trst i Pula, pod Privremenom savezničkom vojnom upravom) i B (ostatak Istre, pod Vojnom upravom Jugoslavenske armije). Međusaveznička komisija za razgraničenje bila je tijelo koje je naposljetku (1947.) donijelo odluku o raspletu privremenoga statusa Istre predajom Pule Jugoslaviji i stvaranjem Slobodnoga teritorija Trsta (STT), koji je u Istri sezao do Novigrada. Pula je, pod savezničkom vojnom upravom, bila poprište velikih međunarodnih tenzija i teških izgreda, kao što su to bili eksplozija na kupalištu Vargarola i ubojstvo britanskoga brigadira Roberta de Wintona. Dukovski zaključuje poglavlje opisom iseljavanja talijanskoga stanovništva, koje je podijelio u tri faze: ono iz 1943. (pad fašizma), 1945. (oslobođenje Istre) i 1947. godine (rješenje statusa Pule). Slijedi poglavlje "Socijalno-gospodarski model poraća" (135-146), gdje autor ističe koje su se to socijalne promjene dogodile u Istri i opisuje socijalnu politiku nove države, brigu o zdravlju te teškoće obnavljanja industrije, obrta i trgovine. Osvrnuo se i na poljoprivredu i agrarnu reformu, koja se posebice manifestirala u prekidu s kolonatskim odnosima i utemeljenjem zadruga. Ova cjelina završava poglavljem "Model funkcioniranja prosvjete, kulture i sporta" (146-154), gdje se autor detaljno bavi problemima s kojima se školstvo susretalo u prvim godinama poraća te izrazito ispolitiziranom kulturnom djelatnošću, ponajviše u obliku djelovanja kazališnih družina. Također, Dukovski naglasak daje i na propagiranje sporta i tjelesne kulture (fiskulture) od strane novoga, socijalističkog režima, te nacionalno obojeno sportsko nadmetanje u Puli pod savezničkom vojnom upravom.

Darko je Dukovski u knjizi dao jednu sažetu sliku o najburnijem razdoblju istarske povijesti, razdoblju s najvećim socijalnim, etničkim i političkim transformacijama. Knjigu se može preporučiti svima koji o Istri i Rijeci od 1918. do 1947. žele saznati ono najosnovnije, kao i znanstvenicima koji svoje teze namjeravaju obogatiti nekim općim podacima o stanju u Istri i Rijeci u tome razdoblju.

David Orlović

Andrej Bader, *Zaboravljeni egzodus 1915. – 1918.*, drugo, prošireno izdanje, Pula: Općina Ližnjan, 2011., 255 str.

Krajem 2011. godine iz tiska je izišlo drugo, prošireno izdanje knjige *Zaboravljeni egzodus 1915. – 1918.* autora Andreja Badera. Koautor prvog izdanja Ivan Mišković, kako stoji u uvodniku, nije sudjelovao u dopuni ovoga djela iz obiteljskih i osobnih obveza, ali je svoja sažeta razmišljanja prenio u predgovoru. Već na prvi pogled kvalitetnije grafičko oblikovanje ukazuje na učinjen napor u boljem prikazivanju problematike evakuiranog civilnog stanovništva južne Istre, točnije žena, djece i staraca u austrijske prihvatne logore te u mađarske, češke i moravske ruralne krajeve u razdoblju 1915. – 1918. godine. Napredak je vidljiv i u sadržajnom pogledu – prvotna istraživanja koja su, teritorijalno gledano, obrađivala područje današnje Općine Medulin, proširena su i na Općinu Ližnjan. Uz usmene izvore, koji nam na neposredan i emocionalan način približavaju i oslikavaju sve strahote koje su Istrani tada prolazili, te članke iz onovremenih novina, Bader se ovoga puta oslonio i na veći broj dokumenata koje je konzultirao u Arhivu Biskupije porečke i pulske, Uredu državne uprave u Istarskoj županiji – Matični ured Pula, Državnom arhivu u Pazinu i drugdje. Ti su izvori, od kojih možemo istaknuti matice umrlih i rođenih za pojedine prihvatne logore, bili od krucijalne važnosti u rekonstrukciji kretanja evakuiraca, više puta premještanih iz jedne lokacije na drugu, ali i pri utvrđivanju broja umrlih i rođenih u emigraciji.

Knjiga je kronološki strukturirana kroz 24 poglavlja, a za razliku od prvoga izdanja, poglavlja nose naslove, što čitatelju uvelike olakšava snalaženje među njima. U uvodu se autor osvrće na propust hrvatske histo-